

NINGÚ
COM TU
SÍLVIA ROMERO - MANEL JOVANI

STONBERG
EDITORIAL

NINGÚ COM TU

Sílvia Romero i Olea
Manel Jovani Gamundi

STONBERG
EDITORIAL

Primera edició: abril 2024

© Sílvia Romero i Olea / Manel Jovani Gamundi

© de les característiques d'aquesta edició: Stonberg Editorial
Gran Via de les Corts Catalanes 636 - 08007 Barcelona (Catalunya)

Tel. 933 175 412

stonberg@stonbergeditorial.com

www.stonbergeditorial.com

ISBN: 978-84-128370-0-1

DIPÒSIT LEGAL: B 6386-2024

Cap part d'aquesta publicació,
inclòs el disseny de la coberta, pot ser reproduïda,
emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà,
ja sigui elèctric, químic, mecànic, òptic,
de gravació o de fotocòpia
sense permís previ de la marca editorial.

ÍNDIX

Ningú com tu

Primera part	13
Segona Part	317
Epíleg	629
Annex	641
Nota dels autors	655

*A la meva neta,
l'Aixa Pons Jovani,
nascuda gairebé quan també ho feia la novel·la:
et regalo paraules,
perquè tu seràs la memòria de tots.*

Manel Jovani

*A Juan Manuel Luque,
in memoriam.*

Sílvia Romero

Poema del recull de David.

Guarda'm, Déu meu,
en tu trobo refugi.
Jo dic al Senyor: «Ets el meu sobirà,
ningú com tu no em fa feliç.»

Salm 16, 1-2

PRIMERA PART

Un dematí partim, el cap ple de flamades,
el cor trist de rancúnia i de desigs amargs,
i anem seguint el ritme que imposen les onades,
bressant l'infinit nostre sobre finites mars.

CHARLES BAUDELAIRE, *Les flors del mal*

1

El primer cop que Pasquala va canviar de mare, la nena tenia nou anys. Vivia a Vall-de-roures, en una petita casa a pocs metres del Portal de Sant Roc. A pesar de no estar encarats al riu Matarranya, a les nits podien escoltar el seu brogit i la remor ronca de les aigües. Aquest era el poble on havia nascut el pare, la mare, la seva germana gran, i també ella, que havia arribat al món quan Ramiro Angelat i Adela Llombart ja no esperaven tenir més fills. Però, com sempre li havien explicat a Pasquala, la van rebre amb molta alegria i de seguida es va convertir en el menut àngel del nucli familiar. Primer un àngel desitjat i després, en néixer, un àngel estimat.

La mare era dolça i treballadora. La primera a llevar-se i l'última d'anar al llit. Tenia cura de la casa on vivien, herència dels pares difunts compartida amb la seva germana Gabriela, tot i que aquesta havia marxat a viure a Barcelona poc després de casar-se i mantenien el contacte mitjançant una correspondència contínua però espaiada. Adela endreçava la casa, feia la bugada als safaretjos, anava a comprar els dies de mercat, cuinava, cosia i sargia, i sempre tenia un tendre somriure il·luminant-li el rostre i unes paraules d'afecte per a tothom que reclamava la seva atenció. I aquest capteniment augmentava i es convertia en estima sincera quan qui la reclamava era el seu home o les filles. Sobretot Pasquala, la menuda, el regal que la vida els havia ofert quan ja no creien que fos possible.

La nena la rondava sovint. De vegades procurant ajudar-la i altres cops imitant-la tan bé com n'era capaç. I els moments en què més provava de copiar-li els moviments era quan la dona obria el

costurer, on hi guardava el vell didal, un ou de fusta llisa i suau de tan usat com estava, les tisores per a la roba, altres estris que a Pasquala li agradava remenar i, en especial, les tres o quatre bobines de fil. A la petita li semblava increïble que amb aquelles fibres primes i trencadisses, que no arribaven al gruix d'un senzill cordill, la mare pogués arranjar els estrips o recompondre els vestits.

—Molt bé, Pasquala —l'encoratjava—. Ara passa l'agulla cap a la part de darrere i remata el sargit.

—Així?

—Ho fas molt bé. La tia Gabriela...

—La modista?

—Sí. Tu ni la deus recordar. Ara deu fer cinc anys que no ens veiem —s'enyorava Adela—. Si la tia Gabriela et pogués veure, segur que t'agafaria d'aprenenta.

Pasquala somreia, satisfeta, i així que arribava la germana li mostrava el cosit perquè ella també hi donés el vistiplau. Pilar la Malaurada, com l'anomenaven al poble quan ningú de la família era present. Tot i que la jove portava la suposada desventura que li atribuïen els veïns amb una inusitada i amagada felicitat.

La Malaurada. La història venia de lluny. Quan havia tingut lloc, Pasquala tot just acabava de complir els tres anys i no va escoltar ni l'eco dels envitricolls viscuts per la Pilar. Però Vall-de-roures en va anar ple durant un bon grapat de dies, setmanes, i fins i tot mesos, perquè tothom coneixia el prometatge entre Pilar, la filla del mestre, i el jove Jesús, un camperol de Fuentespalda que treballava les poques terres familiars, uns bancals d'oliverar i alguna feixa de vinya, al costat del seu ancià pare. Tothom n'estava al corrent, i ningú no acabava de comprendre la peculiar naturalesa d'un prometatge singular com aquell perquè Pilar era com Ramiro: de tarannà cerebral i amb una clara tendència a la reflexió. Ben distinta de Jesús, aferrat a la

terra com si tingués arrels i amb la senzillesa que li havia atorgat tota una vida de comprovar que el cicle de les estacions es repetia any rere any, i no calia escarrassar-se gaire per entendre aquests canvis perquè era la natura qui prenia les regnes i decidia, no pas l'home.

Pilar i Jesús s'havien conegut deu mesos abans de pactar el futur casament. Com era tradició a Vall-de-roures el poble sencer participava en la Romeria a l'Ermita dels Sants Abdó i Senén, i aquell llunyà mes d'agost de 1927 la jove va fer la caminada al costat de la família. De totes les ermites de la zona, aquesta era la que a ella li agradava més a pesar de ser un edifici senzill, de façana austera. Però la simplicitat es trencava quan hi entraven i el pare li explicava, encara que Pilar ja s'ho sabés de memòria, tot allò que hi veien. Accedien a l'interior, una sola nau de planta rectangular, després de creuar la portalada, amb un ampli arc lleugerament apuntat.

—Fixa't, Pilar —assenyalava Ramiro—: és una volta de canó i els tres arcs enormes que la suporten divideixen l'espai en quatre trams. Ho veus? I com que els arcs arriben gairebé fins a terra i es recolzen en aquests pilars de poca alçada, la curvatura pren protagonisme.

La jove l'escoltava sempre atenta, aplicada, amb fam de saber. Contemplava embadalida el rostre apassionat del pare, que no ocultava el seu entusiasme davant la sòlida arquitectura de l'ermita, i observava cada columna, cada arc, cada pilar, amb gran fascinació.

—Però no té cap finestra.

Tots dos, pare i filla, s'havien girat en sentir aquesta observació. Rere seu hi havia un jove d'una edat similar a la de Pilar. Vestia amb pantalons negres deslluïts per l'ús, camisa entre el blanc i el beix a causa de les nombroses bugades i una americana prima de tons foscos que li anava una mica baldera: era la seva roba de mudar. Ramiro no recordava haver-lo vist en cap altra celebració patronal o

festivitat, però Pilar sí que s'havia fixat en ell en altres ocasions, i de seguida el va identificar. Amb tot, només sabia que era de Fuentespalda, un poble a uns deu quilòmetres del seu.

—Ramiro Angelat —es va presentar l'home estenent-li la mà.

—Jesús Robles —va respondre, acceptant l'encaixada.

—És ben cert el que comenta, jove: l'ermita només disposa d'una finestra més aviat menuda. La que es troba damunt la porta d'accés —va aclarir tot assenyalant-la—. I això provoca una escassa il·luminació natural a l'interior. Però en contrapartida a la penombra tenim un detall ben atractiu.

—Quin és?

—Pilar... —Ramiro va cedir el torn de conversa a la seva filla.

—L'arrebossat de color anyil —va intervenir ella—. Sens dubte aquest to indi li atorga un encant especial.

Jesús va observar els murs, el lliscat d'argamassa amb aquells matisos de blau obscur i profund, i va pensar que la noia tenia raó: li atorgava un encant especial. Després li va adreçar la mirada i, en contemplar-la, va dubtar si també se li hauria de presentar o potser seria millor agrair la informació, i acomiadar-se tot seguit d'ambdós. Jesús no estava molt avesat a conèixer gent nova, sempre ocupat a treballar les terres de la família i, si disposava d'un moment de folgança, el dedicava a llegir algun dels llibres esfullats i groguencs que li deixava l'apotecari de Fuentespalda.

—Crec que l'has convençut, Pilar —va intercedir Ramiro, i dirigit-se a ell—: Ha pujat sol?

—Sí.

—Si es vol afegir al nostre petit grup serà benvingut. Compartirem la berena i la conversa. La meva esposa estarà encantada.

La celebració de la Romeria a l'Ermita dels Sants Abdó i Senén va ser la primera vegada que Pilar i Jesús van coincidir, el primer cop

que van romandre junts unes quantes hores. Deu mesos després oficialitzaven el prometatge en adiar el futur casament, i un parell de mesos més tard de fixar la data de l'enllaç, Pilar ja es va convertir en la Malaurada. Perquè Jesús patia per l'avenir: era conscient del que tenia la seva xicota i el que obtindria en casar-se amb ell. No res. Fins i tot menys del que ja gaudia. I aquesta idea el corsecava. N'havien parlat. Però ella dissertava sobre l'amor i la plenitud, mentre que ell agafava un grapat de terra i la deixava lliscar, resseca de tantes collites, entre els dits de pell jove i callosa.

Un matí Pilar va rebre carta de Jesús. La hi va portar l'apotecari de Fuentespalda, i per la cara amb què li va fer a mans el sobre, la noia va saber del cert que no serien bones notícies. En ella Jesús li explicava que marxava cap a Barcelona, on sabia que podria enrol·lar-se en un vaixell que salpava cap a l'Argentina. D'aquesta manera, treballant com un més de la tripulació, es podria pagar el viatge i en arribar a destí, segons li havien dit, podria fer fortuna. Llavors tornaria per casar-s'hi.

Pilar la Malaurada.

Va decidir esperar-lo. Els primers mesos, marrida i pesarosa, era la gran preocupació de Ramiro i Adela. També era el tema de conversa i motiu de rumors dels habitants de Vall-de-roures. Pobra noia, es planyien alguns. I ara qui la voldrà, comentaven altres veus. A saber per què l'ha deixada el xicot, afegien els més mordaços. Ja ningú no la voldrà per casar-s'hi, presagiaven els pessimistes. Fins que Ramiro va parlar amb Adela.

—Quan mires molt de temps un abisme, també l'abisme mira dins teu —va enunciar parafrasejant Nietzsche, el filòsof que llegia sovint.

De comú acord amb la seva dona, i sabedor que el que havia ideat per confortar i il·lusionar de nou la filla també provocaria brama

entre els veïns, va canviar el rumb dels esdeveniments en convertir Pilar en la seva ajudant a l'escola.

Pilar continuava esperant Jesús. Pilar continuava essent la Malaurada. Però tot d'una se sentia esperonada per una feina que l'omplia, que li agradava, que li permetia descobrir com d'engrescador era ensenyar. I aquesta revelació va estrènyer encara més el vincle intel·lectual entre pare i filla.

Ramiro no podia estar més satisfet de l'èxit de la seva pensada i observava, complagut, l'evolució de Pilar, que a poc a poc tornava a ser la jove treballadora i curiosa que sempre havia estat. Per l'altra banda la petita Pasquala, que en aquella època acabava de complir els quatre anys, mirava amb admiració la germana gran, tan llesta, tan diligent, i amb tantes bones històries per llegir-li. I de totes elles la que més li agradava era la de Buck, aquell pobre gos domèstic a qui segrestaven i li tocava viure mil dramàtiques aventures per aconseguir la llibertat. Pilar la hi llegia en l'edició francesa que tenia el pare, *L'appel de la forêt*, tot traduint-li la lectura pàgina rere pàgina a mesura que avançava i, així, practicava el seu francès.

Per tot plegat Ramiro se sentia orgullós de la família, de l'estima que es tenien els uns als altres i del recolzament que sempre trobava en aquest petit nucli. No li havia estat fàcil aconseguir-ho. Orfe de pare i mare des de ben menut, l'havien acollit a casa seva uns oncles que vivien a Barcelona. En aquesta ciutat havia començat a anar a escola, havia après a llegir, a escriure, i havia decidit que aquesta era una riquesa a la qual tothom hi havia d'arribar. Durant els primers anys de joventut i acompanyat del seu cosí Paco, va començar a freqüentar els grups anarquistes barcelonins, els diversos col·lectius amb idees llibertàries, i va traçar el pla del que volia fer amb la seva vida: tornar a Vall-de-roures per convertir-se en el mestre del poble.

Li va doldre separar-se dels oncles; els considerava els seus pares. I encara li va recar més allunyar-se del cosí Paco, el seu gran amic, el seu millor interlocutor a l'hora de discutir temes polítics. Paco, a qui sempre presentava com el seu germà. Però el destí va voler que, en visitar-lo al cap d'un parell d'anys per conèixer Adela, la promesa de qui tant li havia parlat a les cartes que s'enviaven, Paco s'enamorés de la germana d'aquesta, Gabriela.

Ramiro se sentia orgullós de la família i feliç amb la petita Pasquala, el regal inesperat de la vida. Procurava respondre totes les preguntes que la nena li feia, intentava estimular la seva curiositat tal com havia fet amb Pilar, li dedicava tant de temps com era possible. I ella atenia les explicacions i aprenia amb una facilitat prodigiosa a pesar de la seva curta edat. Tot i que de vegades, quan Pasquala escoltava les converses que mantenia el pare amb Pilar, la petita no comprenia ni la meitat del que parlaven.

—Però pare —protestava Pilar enmig del discurs de Ramiro—, tu sempre dius que la propietat és un robatori.

—No ho dic jo. Ho diu Pierre-Joseph Proudhon.

—Llavors —continuava ella sense aturar-se davant la matisació— l'acció és indispensable. No ens podem quedar de braços creuats. Com a treballadors, cal que ens alliberem del jou que ens oprimeix.

—I la col·lectivització és una sortida, en això estic d'acord.

—Emperò?

—Qui lluita contra els monstres ha de vigilar que no es converteixi en un d'ells.

—Lluitareu contra monstres? —preguntava tot d'una Pasquala amb els ulls ben oberts davant aquella descoberta.

La germana somreia i el pare, posant-li la mà al cap i embullant-li els cabells, responia:

—No, bonica. Nosaltres lluitem per la vida i l'amor. Perquè tot el que es fa per amor es fa més enllà del bé i del mal. Això és la vida.

—Ho has entès? —intercedia Pilar.

—És clar! —s'exclamava Pasquala—. La vida és estimar i ser estimat.

—Un bon resum —concloïa l'home.

Però aquell divendres 8 de desembre de 1933, un dia abans que Pasquala canviés de mare per primer cop, a la llar dels Angelat les converses no fluïen amb aquesta bonhomia. A primera hora del matí van sonar alguns trets i Ramiro va aconsellar que romanguessin totes tres a casa mentre ell sortia per esbrinar què estava passant. Adela es va instal·lar amb la filla petita a la cuina, al costat del foc que anava atiant per combatre el fred matutí, i malgrat la frisança que sentia per l'absència del marit, va agafar el costurer per mantenir la nena entretinguda. I Pilar també s'hi va instal·lar. A contracor. A desgrat. No li abellia consumir-se entre les quatre parets de la casa mentre el carrer bullia d'agitació, però tampoc no volia contravenir la demanda del pare.

Ramiro no va tornar fins poc després del migdia i semblava tot un altre. Res a veure amb l'aparença d'home tranquil i serè que sempre mostrava. Va entrar a la cuina capcot, pensarós, amoïnats; però sobretot intranquil. Adela li va posar al davant un tassó de caldo perquè es recuperés de la gelor de l'exterior. Ell el va agafar amb totes dues mans i se'l va anar prenent a petits xarrups.

—Això no acabarà bé —va començar a explicar quan ja s'havia refet una mica—. L'aldarull el dirigeix El Valencià. Sabeu qui vull dir? Aquell venedor ambulants... —va observar que Adela i Pilar afirmaven amb un cop de cap i va prosseguir—. Ha reunit una bona colla d'anarquistes i s'han plantat amb escopetes i bombes incendiàries davant la Casa Quarter de la Guàrdia Civil. Els han rodejat.

Però en veure que els guàrdies no es rendien fins i tot han llençat alguna bomba de mà.

—Però què volen aconseguir, així? —va observar Adela.

—Hem de lluitar, mare. Hem de lluitar —Pilar continuava defensant l'acció per obtenir la igualtat en la lluita de classes.

—Però no a aquest preu, filla, no a aquest preu —es va doldre Ramiro—. En posar setge a la casa quarter els guàrdies han quedat entre les quatre parets del recinte, però també les seves famílies. Allà hi ha dones, i nens, i ancians. Ara fa un parell d'hores he aconseguit que negociessin un acord: permetre que els familiars en sortissin amb la promesa que no serien maltractats ni patirien cap mal.

—Has fet bé, pare.

—Però el nervis estan a flor de pell. Els nostres volen lluitar, però també tenen por. Estan nerviosos. I tenim molt a perdre.

—Nosaltres no tenim res, pare.

—Tenim la vida i ens l'estimem.

Pilar va abaixar el cap.

—Algú, no sé qui —va continuar explicant Ramiro—, ha disparat quan els familiars sortien. En aquell moment hi havia una dona amb la filla menuda als braços. El tret ha matat la nena i ha ferit greument la dona.

Es va fer el silenci. Adela, que estava dempeus, instintivament es va ajupir per abraçar Pasquala des del darrere. La nena seia en una cadira baixa a tocar de la llar de foc i anava seguint la conversa procurant comprendre tot el que s'hi deia. Pilar, asseguda a taula davant per davant de Ramiro, es debatia interiorment entre la necessitat de la lluita, la urgència de passar a l'acció i acceptar aquests malaurats danys col·laterals, o prendre també l'actitud *bonista* del pare, a qui estimava i respectava, però que en ocasions li semblava que mostrava certa ingenuïtat i que basava les seves idees en un simple senti-

mentalisme. Ella també era partidària del diàleg, de la solidaritat, de la tolerància, però els problemes no sempre podien resoldre's així.

—I ara què passarà? —va plantejar Adela.

—No ho sé... —i va repetir—: No ho sé.

La resta del dia van romandre tancats a casa. Cap a primera hora de la tarda els va arribar, de nou, l'eco dels trets. Ells no ho sabien, però la majoria dels anarquistes congregats al voltant de la casa quarter començaven a dubtar del que estaven fent, i per no donar el braç a tòrcer els líders de la insurrecció van optar per enviar un missatger i demanar als guàrdies que es rendissin. Com a resposta l'home va ser abatut a trets. Després tot va ser calma tensa. Cap dels bàndols es movia, ningú no prenia la iniciativa. Fins a la nit, quan de nou els revoltats van atacar el recinte de la Guàrdia Civil amb dinamita i líquids inflamables llençats contra les finestres i cap al teulat, sense aconseguir, però, la rendició dels guàrdies.

Ramiro, Adela i Pilar van passar la nit en vetlla, asseguts al voltant de la taula de la cuina, la cambra més calenta de la casa. Pasquala, a qui se li tancaven els ulls i feia contínues capcinades, va ser duta en braços cap al seu llit quan per fi es va deixar vèncer pel cansament i es va quedar adormida. Fins que l'endemà, de matinada, els va arribar l'inconfusible so d'una corneta.

—L'exèrcit? —va qüestionar Adela, temorosa.

—Suposo. Era d'esperar —va sentenciar Ramiro.

—I ara ens esclafaran —va protestar Pilar—. Com sempre. Abusaran del seu poder i de la força, i pagarem un petit aldarull com si haguéssim organitzat un cop d'estat.

Ramiro va obrir la boca per rebatre les opinions de la filla, per iniciar la batalla dialèctica que tan sovint compartien, però se'n va estar quan Adela li va fer un lleu gest, un minse moviment amb el cap per pregar-li que aquest cop no agafés el testimoni, que no ac-

ceptés el repte de la discussió. Al cap de poc van començar a sentir corredisses pel carrer, algun crit d'alto, algun tret espars, escadusser.

El Batalló Almansa, comandat pel Tinent Coronel Peñalver, havia assitiat el poble i a poc a poc prenia el control de la situació.

Un parell d'hores més tard van trucar a la porta.

—Ramiro Angelat, queda detingut —va ordenar la veu autoritària del guàrdia que es va trobar ell en obrir. L'home venia acompanyat de tres guàrdies més.

Adela era just darrere de Ramiro, i Pilar una mica més enrere, mig oculta per la penombra de l'interior. Pasquala encara ni havia baixat.

—Puc saber per què?

—Només necessita saber que està detingut. Surti!

—No em pot detenir sense una causa —va insistir.

—El puc detenir quan vulgui i com vulgui. Surti! No es resisteixi.

—No em resisteixo. Només vull saber per què venen a detenir-me.

—Eres davant la casa quarter quan van matar la nena, fill de puta! —va cridar un altre guàrdia.

—Jo no he tingut res a veure amb aquesta mort.

—Menteixes, cabró!

Ramiro va fer una passa endavant i va aixecar les mans per calmar els ànims. L'home que li havia estat cridant, vermell d'ira i amb el rostre desencaixat per la ràbia, la tensió del dia passat i l'odi, no s'ho va pensar dues vegades: estava clar que l'arrestat oposava resistència i pretenia atacar-los. Va alçar el fusell i va disparar-li a l'estómac, a boca de canó. Ramiro va caure enrere, recolzant-se en Adela, que cridava i udolava com mai de la vida ho havia fet. Va posar les mans en la taca de sang que anava creixent, estenent-se al mateix rit-

me que l'home perdia l'ínfim lligam que encara l'unia a la vida, fins que la ranera de la mort es va silenciar. Llavors Adela, tota ella fora de si, es va incorporar per abraonar-se contra el guàrdia, que encara contemplava el cos ja sense vida de Ramiro amb el fusell abaixat. L'home no s'ho esperava i va caure empès per la fúria de la dona, que el va acompanyar en la caiguda. Damunt d'ell va començar a colpejar-lo, els punys tancats pegant i picant amb una immensa ràbia aquell rostre ara sangonós. Fins que va sonar un altre tret i Adela es va plegar com una marioneta sense fils. El guàrdia se la va treure del damunt i es va aixecar, encara incrèdul, encara sense comprendre què havia passat.

—Mare! —va cridar Pilar fent una passa per córrer cap al cos inert de la dona. Però es va aturar en veure tots els fusells apuntant-la.

—Pilar? —es va sentir la veu prima, somnolenta i una mica espantada de Pasquala provinent de l'interior de la casa—. Què passa?

Barcelona, 10 de gener de 1934

Estimadíssimes nebodes Pilar i Pasquala:

Espero que en llegir aquesta carta us trobeu bé de salut. La nostra és bona, de moment.

Acabem de rebre l'horrorosa notícia dels pares. La tia vol fer el cor fort, en Llibert està ben furiós, i jo, desconsolat i molt preocupat per vosaltres. Tots tres us enviem el condol més amorós. També us acompanyen en el sentiment els amics i camarades del pare perquè, com sabeu, era molt estimat entre nosaltres. No sabem com ex-

pressar-vos tota la ràbia i la pena que ens omplen el cor; sentiments sincers que ara volen cap a vosaltres, per fer-vos costat.

Adela, mare i esposa amantíssima, només vivia per fer-vos feliços. Germana i cunyada estimada és un exemple per a tots nosaltres. Ramiro era l'home més honrat que he conegut. Sentiu sempre el seu amor, tingueu-lo ben present a la vostra vida. Tots dos van ser els millors pares i ell, a més, el mestre més bo que ha tingut el poble i per això estarà sempre present entre els que van tenir la sort de ser els seus alumnes.

Ara ja soc gran, però recordo bé que, quan anava amb el vostre pare i amb altres nens a jugar per la muntanya, vora el fortí de Montjuïc, ell no volia participar mai d'aquells jocs que eren normals entre la canalla: fer caure nius d'ocells a pedrades, matar sargantanes i granotes, cremar i inundar els nius de les formigues. Encara el veig criticant aquelles accions. Ell, molt més que un cosí, era un germà per a mi. En Ramiro era una gran persona.

Per això, a més de brutal i injusta, és dolorosa la seva desaparició. Les acusacions contra ell no tenen cap sentit, són mentides: és incomprendible que participés de forma violenta contra la força militar. Tu ens dius, Pilar, que el pare va intentar conduir el diàleg, calmar els ànims i, finalment, fer de mitjancer entre els guàrdies i el grup anarquista que dirigia El Valencià. Però els ànims estaven massa caldejats i res va poder fer.

Els nostres estimats Ramiro i Adela han estat sempre persones compromeses amb el seu poble, però pacífiques. La seva desaparició és un ultratge a la gent honrada, una ofensa a la raó, una salvatjada més que, ara mateix, és tot un mal presagi pels temps que corren, una època que mai ens havíem imaginat així quan es va proclamar la República, dèbil i burgesa, és veritat, però que prometia portar canvis i solucions. I ara, Lerroux, que a Barcelona coneixem molt

bé, pot arribar a ser cap del govern. No esperem res de bo. Estem seguint, a les pàgines de “Solidaridad Obrera”, les vagues i la lluita dels treballadors de tot l'estat que, finalment, han acabat de manera tràgica a Vall-de-roures.

No oblideu mai, Pilar i Pasquala, que a casa nostra teniu una llar on poder conviure amb una família que us estima molt, i uns companys que us acolliran amb els braços oberts. Si us decidiu a venir ens donaríeu una alegria; si és el cas, escriviu perquè sapiguem el dia que arribeu i anirem a l'estació de França a rebre-us. A casa tindreu tot el nostre amor i, amb el temps, podreu adquirir l'educació adequada per a trobar una feina digna.

Ja ens direu com us van les coses i quins tràmits heu de fer ara. He pensat que tindreu un munt de coses a resoldre i que no sempre seran fàcils; per això, avui també he escrit al senyor Pedro, l'apotecari, que és un bon amic, perquè us ajudi si ho trobeu necessari. Podeu confiar en ell.

Ara cal mirar endavant, i fer tot el possible per superar el dolor que no ens deixa viure. Estigueu unides, com sempre, i mantingueu viva la memòria, amb amor, sense odi, perquè aquest és el record que voldrien tenir els vostres pares.

La tia m'encarrega que us digui que ben aviat us arribarà per l'ordinari un paquet al vostre nom amb una peça de roba per a cada una. Són les que us havia cosit com regals de Cap d'Any. Espero us arribin ben aviat: cada cop fa més fred.

Salut!

Paco, Gabriela i Llibert

